

4. Demokratická osoba

Demokracia a motivácia

Čisto parlamentný rozhodovací systém nie je demokratický. V takomto systéme nemôžu ľudia zabrániť zavedeniu nechceného zákona. V demokracii, v ktorej existuje pochybnosť, majú ľudia posledné slovo.

Odporcovia priamej demokracie však nedovolia, aby ich takýto jednoduchý princíp presvedčil. Ich odpor voči priamej demokracii nevychádza z racionálnej základne. Ich odpor voči myšlienke plnej suverenity vychádza zo zakoreneného inštinktu nedôvery voči ľuďom. Celosvetový boj za všeobecné a ženské volebné práva musel najprv čeliť podobnému iracionálnemu odporu, než boli uznané.

Odporcovia priamej demokracie veria, že keď ľudia volia, tak sú vedení súkromnými a egocentrickými motívmi. Podľa tohto názoru väčšina vždy budú nemilosrdne potláčať menšiny. Vyššie, univerzálne – humánne ciele nikdy nebudú cieľom priamej demokracie. Reprezentatívna demokracia na druhej strane umožňuje morálnej elite robiť rozhodnutia. Táto elita má potom rozoznať a plniť všeobecné verejné záujmy.

Odporcovia demokracie majú preto špecifický názor na ľudí a na spoločnosť. Spoločnosť považujú v podstate za džungľu alebo blázinec, v ktorom je množstvo súkromných záujmov v konflikte. Oponenti si preto, prirodzene, osvoja teóriu motivácie, podľa ktorej sú ľudia motivovaní predovšetkým vlastným záujmom. Odmietajú logické argumenty v prospech priamej demokracie a evidenciu dobrej funkčnosti v krajinách, kde priama demokracia existuje po storočia, pretože hlboko veria, že priemerný človek je morálne narušený a nekompetentný.

V nasledovnom texte sa zameriame na fenomén ľudskej motivácie. Netrpezlivý čitateľ však môže hneď prejsť na 5. kapitolu.

Dobré a zlé politické koncepty

Morálnosť nemôžeme nájsť nikde v materiálnom svete. Pravidlá fyziky nevysvetľujú existenciu svedomia (Searle, 1992; Penrose, 1994). Svedomie nehrá žiadnu rolu vo fyzike, pretože fyzika nevysvetľuje jediný kauzálny vzťah, ktorý sa týka fenoménu svedomia. Skôr môžeme povedať, že svedomie je predpokladom na to, aby sme boli schopní opísať pravidlá fyziky a vzťahy. Fyzika neobsahuje svedomie, aj keď je ono predpokladom na fyzikálny výskum a objavy.

Pretože morálne rozhodnutie stále predpokladá svedomie, fyzika nikdy nemôže poskytnúť základ na rozlíšenie medzi tým, čo je „morálne dobré“ a tým, čo je „morálne zlé“. Politika však nemôže fungovať bez stáleho rozhodovania medzi dobrom a zlom, pretože je pri rozhodovaní medzi veľkým množstvom opatrení. Ak nie je možné opatrenie ohodnotiť, či je „morálne lepšie“ ako iné, politika je bezvýznamná. Pretože morálka nespadá do okruhu vedy a je základom politiky, politika je v princípe nezávislá od vedy. Toto však nie je nevedecký názor. Nie je to nič viac ako konfirmácia faktu, že prírodné vedy nemôžu naplno opísať ľudskú realitu, pretože sú obmedzené na prírodné vedy.

Základ morálky sa často odvoláva na Darwinov „prírodný výber“ (De Waal, 1996; Ridley, 1996). Overené napríklad je,

že kmene s viac rozvinutým morálnym „inštinktom“ predstavujú lepšiu vnútornú súdržnosť, a preto boli nadradené kmeňom, ktoré predstavovali menej rozvinutý morálny inštinkt. Kmeň, v ktorom členovia sústavne navzájom bojujú, pre nedostatok morálneho inštinktu sa oslabí alebo prehrá v boji s kmeňom, ktorého členovia si pomáhajú a navzájom sa podporujú. Takto opísal Darwin pôvod morálneho inštinktu u ľudí a tento prístup sa teraz často používa. Darwinov výber nemôže opísať fenomén svedomia. Ak antilopa zbadá leva a začne utekať, môže sa to vysvetliť kauzálnou mechanickou interpretáciou (na akej je darvinizmus založený) prostredníctvom série čisto fyzikálnych mechanizmov. Svetlo dopadne na antilopiu sietnicu, signál je prenesený z optických nervov do mozgu, kde je stimul prostredníctvom určitých mechanizmov premenený na motorickú odpoveď, atď. Útek antilopy a z toho vychádzajúca selektívna výhoda je závislá len od antilopieho fyzikálneho organizmu. Obsah svedomia zvierata, pocit strachu a agresie, nehrá najmenšiu rolu a útek nemôže poskytnúť selektívnu výhodu.

V prípade antilopy preto mechanický pohľad kauzálnu zlyháva v dvoch ohľadoch. Po prvé, základy fyziky neposkytujú žiadny kľúč k fenoménu svedomia. Po druhé, táto interpretácia nedáva možnosť svedomiu, aby poskytlo priestor na selektívnu výhodu. Antilopin pocit strachu nemôže byť preto vysvetlený odvolaním sa na fyzikálne mechanizmy, ani neposkytuje antilope výhodu v boji o život.

To, čo je pravda o pocite strachu antilopy, sa tiež vzťahuje na mutatis mutandis . na morálny úsudok ľudí. Tento úsudok je tiež obsahom svedomia, ktoré nemôže byť fyzikálne opísané a ktoré tiež neposkytuje žiadnu selektívnu výhodu. Ak je človek „chemickým procesom ako každý iný“ (holandský spisovateľ W. F. Hermans), potom selektívna výhoda, ktorá vychádza zo spolupráce vznikne spôsobom, ktorý vylučuje úlohu svedomia alebo morálneho úsudku. Pretože svedomie a morálny úsudok nehrajú žiadnu rolu pri vzniku selektívnej výhody, neplatí tu vysvetlenie Darwinovým procesom selekcie.

Mechanický pohľad na realitu končí logickým skratom. Ak je naše myslenie úplne určované fyzicko-chemickým procesom v našom mozgu, naše hľadanie pravdy a chápanie sú ilúziou. Nikdy by sme neboli schopní zistiť či vnem, ktorý sa nám zdá byť logický a správny, je skutočne pravý v realite. Túto možnosť nemôžeme vylúčiť – tiež môže byť príkladom, že výskyt logickej správnosti je nepravý a je len vytvorený následkom chemických a fyzikálnych procesov v našich mozgoch. Ak si myslíme, že naše myslenie je úplne určované takýmito chemicko-fyzickými procesmi, musíme tiež predpokladať, že každý dojem logickej správnosti môže v skutočnosti byť ilúziou vyvolanou chemickými procesmi v našich mozgoch. Táto nejasnosť sa vzťahuje na všetky naše názory vrátane predpokladu, že myslenie je úplne redukované na fyzicko-chemický fenomén. Popper správne naznačuje, že mechanický pohľad na vznik myslenia je sebadeštruktívny.

Pozorovania nás učia, že zdravo fungujúci rozum je bezpochyby dôležitým predpokladom na vznik ľudských myšlienok a úsudkov a tiež pre ľudskú aktivitu. Ale to neznamená, že obsah myslenia môže byť úplne redukovaný na chemické procesy mozgu. Aby som mohol počúvať rádio je dôležité, aby správne fungovalo. Neznamená to však, že obsah programu je vysvetlený vnútorným fungovaním rádia.

Na druhej strane pochopenie vedeckého výskumu krok za krokom je napríklad čisto matematické alebo logické myslenie, ktoré nás vedie od jedného kroku k druhému v chápaní. Takéto vnútorné chápanie nemôže byť nikdy vyvedené z čisto fyzicko-chemickej konfigurácie. Význam dopravnej značky nemôže byť nikdy vyvedený z jej materiálnych komponentov. Zmysel slova napísaného kriedou na tabuľu nemôže byť nikdy vyvedený z tvaru a kompozície kriedou napísaných znakov. Dopravná značka a kriedou napísané znaky môžu mať v podstate veľa významov; nevedú k jedinému významu alebo sledu myšlienok. Človek z Marsu by nikdy nebol schopný vyvodit zmysel dopravnej značky fyzickou alebo chemickou analýzou značky (napríklad kovový kruh alebo trojuholník, označený bielou alebo červenou hranicou). Takým istým spôsobom obsah posudzovaného elementu alebo myšlienka nemôžu byť nikdy vyvedené zo špecifickej chemickej konfigurácie mozgu. Vyššie opísaný Martan by nikdy nebol schopný zrekonštruovať obsah myšlienky v mozgu jeho fyzikálnou alebo chemickou analýzou, pretože jej obsah existuje len vo vedomí majiteľovho mozgu v danom momente. V tomto ohľade neexistuje základný rozdiel medzi dopravnou značkou a mozgom.

Obsah myšlienky preto nemôžeme považovať za nič viac ako autonómne reality, ktoré nemôžu byť redukované na materiálne procesy. Ak chce niekto demonštrovať správnosť matematického dôkazu, nemá zmysel použiť mikroskop na preskúmanie procesov v mozgu matematika. Človek musí preskúmať matematickú logiku použitím vlastného úsudku.

Rovnako ak chceme rozvinúť racionálny koncept politickej alebo sociálnej aktivity, musíme pristúpiť na rozlíšenie dobra a zla z neodvoditeľného predpokladu: politické a sociálne problémy sú v jadre vždy etickými problémami, a politické riešenia sú vždy etickými riešeniami. Akokoľvek by sa človek snažil prekútiť tento argument etika, vždy sa zaoberá rozlíšením medzi dobrom a zlom. Koncept „morálneho dobra“ je vždy v centre politickej debaty. Pretože morálne úsudky, takisto ako aj iné obsahy svedomia, nemôžu byť redukované na fyzicko-chemické procesy, a pretože sú jadrom politickej činnosti, ktorá tiež nemôže byť redukovaná na fyzikálno-chemické procesy, tak ani politická veda nemôže byť obsahom fyziky a chémie.

Benjamin Barber (r. 1984) prisudzuje veľkú dôležitosť tomuto neredukovateľnému charakteru politickej vedy a politickej aktivity. Politika je viac ako pragmatické hľadanie najlepšieho možného riešenia pre dané okolnosti. Politiku tvorí kreatívna dynamika, dynamika slobodného morálneho výberu. To, čo vytvára dobré rozhodnutie, nevychádza automaticky z faktov o danej situácii. Správne rozhodnutie vzniká, pretože ľudia pridávajú do danej situácie niečo úplne nové. Politické vedy sú nezávislé od prírodných vied, pretože sa zaoberajú etickými problémami (ktoré nemusia brať do úvahy prírodné vedy) a tiež preto, že etické rozhodnutia obsahujú kreatívny element. Politická činnosť je odlišná od činnosti inžiniera, ktorý hľadá najlepšie možné riešenie technického problému. Inžinier len posudzuje prírodné pravidlá danej situácie. Najlepšie možné riešenie z technického uhlu pohľadu je výsledkom materiálnych faktov. Politicky činné osoby pridávajú danej situácii vlastné morálne vnímanie. V tom je základný rozdiel.

Tri vízie človeka – tri vízie demokracie

Najzákladnejšia otázka – kľúčová otázka v politike – je otázka, čo vlastne „morálne dobro“ znamená. Táto otázka vedie do nezvyčajne zaujímavých paradoxov.

Koncept „morálneho dobra“ dáva zmysel len vtedy, keď akceptujeme, že dobro prevyšuje individuálne uváženie. Nemôžeme dobrovoľne rozhodnúť, čo budeme volať „dobré“ a čo nie. Koncept „morálky“ a „morálneho dobra“ zahrňuje element, ktorý prevyšuje individuálny výber.

Je však sloboda jednotlivca dôležitým aspektom „morálneho dobra“? Sloboda znamená možnosť výberu. Skutok alebo rozhodnutie môže byť „morálne dobré“ do takého rozsahu, do akého je skutok ultimatívne zakorenený v slobode výberu jednotlivca. Ak je skutok výsledkom vonkajšej sily, ktorá je hoci slabá, kategórie „dobra“ a „zla“ už nie sú aplikovateľné.

Existujú dve strany morálky. Morálka prevyšuje individuálny úsudok: je to suprapersonálny aspekt morálky. Zatiaľ čo morálka vychádza zo slobodnej činnosti jednotlivca a z ničoho iného, toto je individuálny aspekt morálky. Tieto dva aspekty majú paradoxný vzájomný vzťah. Ako môže byť morálka zároveň individuálna a suprapersonálna?

V tomto bode je dôležité spraviť rozlíšenie medzi slobodou a svojvoľou. Sloboda môže byť odlišená od svojvôle tým, čo je rozlične určované ako zainteresovanosť, oddanosť, súvislosť a väzba [nižšie je viac opísaná problematika presnej definície tohto konceptu].

Svoju vlastnú jedinečnosť vyjadrujeme prostredníctvom slova „ja“. Bez „ja“ neexistuje žiadna morálna sloboda, žiadne rozlíšenie medzi dobrom a zlom a takisto žiadna politika. Ale čo je vlastne individualita, ktorú vyjadrujeme prostredníctvom „ja“? „Ja“ musí byť jasne odlišené od svojho „majetku“. Ja „mám“ telo, pohlavie a rodný jazyk. Ja zažívam radosť a bolesť. Ja mám spomienky a ambície. Ale slovo ja jasne rozlišuje, že ja toto nie som – osoba tomuto podrobená. Na začiatok slovo „ja“ znamená prázdno alebo prázdne miesto. Toto prázdno je identické pre každého človeka – tak identické, ako môžu dve prázdna byť. V skutočnosti objavujeme objektívny základ princípu rovnakých práv, rovnosť pred právom bez ohľadu na odlišnosť. Ľudia sú rozdielni, ale ľudia sú si rovní.

Predsa „ja“ nie je „ničím“. Ako „superpozícia“ kvantovej teórie ľudskej „ja“ je prázdnom plným potenciálu, očakávanía a kreatívnej sily; je prázdnotou morálnej vôle predtým, ako morálna vôľa zrodí morálny úsudok. Čo ešte v prázdne spí, je nediferencovaná schopnosť účasti. Ľudské „ja“ nie je ničím iným, ako manifestáciou vlastnej účasti vo svete. A práve účasť rozlišuje slobodu od svojvôle.

Bez účasti som voľný ako kozmonaut, ktorý nemá nič, čoho by sa mohol pridržať, keď sa kníže v centre vlastnej gravitácie v beztlakovom priestore. Kozmonaut sa môže pohybovať akokoľvek chce, ale nemôže ovplyvniť pozíciu centra vlastnej gravitácie vo vzťahu k ostatným objektom, pretože všetky spojenia s okolitým svetom boli prerušené. Ak nie som spojený s ostatnými ľuďmi, najsilnejší skutok sa ma nemôže vnútorne dotknúť; ostanem „prerušený“. Bez väzby a účasti nemám slobodu na zmenu. Iba silou vlastnej účasti sa mením prostredníctvom toho, čo robím.

Ako ľudské tvory sme voľní len vtedy, keď sme v spojení a zúčastnení. Človek môže povedať, že morálna účasť alebo morálne teplo, ktoré môže jednotlivec rozvinúť, je spôsob, akým sa morálka objavuje vo svete. Morálka nemôže byť vo svete nájdená nikde mimo ľudskej účasti. A presne prostredníctvom angažovanosti môže človek znovu objaviť skutočný zmysel vlastného bytia. Ako subjekt sa môžeme oddeliť nielen od vonkajšieho sveta, ale aj od vlastného tela, vlastných

zvykov a vlastného charakteru (môžeme sa napríklad snažiť stratiť váhu, alebo zmeniť vlastný charakter, alebo potlačiť rastúci hnev). Ale, prirodzene, nemôžeme sa oddeliť ako subjekty od účasti (napríklad od bolesti niekoho iného). Ak sa snažíme odporovať účasti, nemôžeme – ako subjekty – brať so sebou vlastnú účasť. V zásade nemôžeme sa pozrieť na našu city v úplnom odlúčení od citov náklonnosti k inému človeku. Ak sa napriek tomu o to pokúsime, musíme najprv vytvoriť prelud našej náklonnosti, oddelením od základného faktu, že toto je naša náklonnosť, s ktorou konáme. Ak chceme vytvoriť skutočný obraz o svojej náklonnosti alebo účasti zahrňujúci fakt, že toto je naša náklonnosť, nemôžeme zabrániť, aby sme ňou boli naplnení. Potom sme naša náklonnosť. To isté sa nestane, ak preskúmame jeden z našich zvykov (zahrňujúci fakt, že je to náš zvyk). Naša účasť alebo pripútanosť je niečo, od čoho sa nemôžeme odlúčiť, ale niečo, s čím sme hlboko spojení. Máme telo, zvyky, charakter; sme naša účasť.

Toto môžeme omnoho lepšie pochopiť, ak popremýšľame nad najzákladnejšou formou účasti – pozornosťou. Pozornosť (upriamiť pozornosť, prejavíť záujem, spoločiť) je schopnosť ľudského ducha na vytvorenie miesta vo vlastnej predstave pre iného človeka alebo objekt mimo seba. Vo svojej podstate vedie pozornosť ku pravde. Pozornosť je predchodcom myšlienky. Poskytuje priestor na vnemové dojmy a individuálne myšlienky a väzby na myšlienku. Spájame sa s „druhým“ koncentráciou našej pozornosti. V záujme svojej podstaty nemôžeme odlúčiť našu pozornosť od nás samých. Pravda je, že môžeme namieriť našu pozornosť na čokoľvek predstaviteľné, zahrnúť do toho povahu a charakteristiku pozornosti, ale práve pre túto aktivitu sa zároveň nemôžeme oddeliť od pozornosti. Naša pozornosť má schopnosť sebareflexie (môže byť otočená proti sebe), ale pozornosť nemôžeme potlačiť tým istým spôsobom, ako svoje charakterové črty. Môžeme napríklad zamerať našu pozornosť na vlastnú lenivosť bez toho, aby sme boli v skutočnosti leniví v tom istom čase. Ale nemôže zamerať našu pozornosť na svoju pozornosť bez toho, aby sme boli súčasne pozorní. Naša lenivosť je niečo, čo je našou hlbokou a základnou súčasťou, avšak naša pozornosť je prejavom vlastnej existencie. Ak sme pozorní, tak potom sme touto pozornosťou. A pozornosť je účasť.

V účasti/pridruženosti je objasnený paradoxný charakter morálky. Na jednej strane som svoja účasť (účasť je hyperindividuálna a môže vychádzať len od jednotlivca). Ale na druhej strane moja účasť je vždy účasťou s „druhými“. Bez „druhých“ nemôže moja účasť existovať. V tomto zmysle vďačím za svoju existenciu tým „druhým“. Účasť alebo morálne dobro môže existovať len medzi ľuďmi. Skutočná spoločnosť nie je štátom alebo súčtom všetkých sociálnych štruktúr a organizácií. Skutočná spoločnosť sa skladá zo spojitosti a ľahostajnosti, z morálneho tepla a chladu medzi ľuďmi. Nie je jednoduché zachytiť esenciu významu slova účasť, pretože v skutočnom svete (z ktorého odvodzujeme väčšinu konceptov a výrazov) nie je nič, čo má v tom istom čase charakter rovnako objektu ako aj vzťahu.

Z duálneho charakteru morálky a účasti rozoznávame tri pohľady na demokraciu.

- Ktokoľvek, kto sa väčšinou zameriava na suprapersonálny aspekt morálky a nevníma si individuálny aspekt, má tendenciu k limitovanej forme demokracie, v ktorej je účasť ľudí minimálna. Benjamin Barber (1997) opísal týchto „komunitaristov“ nasledovne: „Pretože veria, že ľudia sú súčasťou siete komunit, ktoré sú nadradené nad ich individualitu, komunitaristi nevidia ´občiansku spoločnosť´ ako

ihrisko pre jednotlivcov a ich dobrovoľné väzby a zmluvné organizácie, ale ako zmes nevyhnutných sociálnych vzťahov, ktoré zväzujú ľudí do rodín, klanov, susedstiev, komunit a hierarchií.“ Morálka je chápaná ako niečo, čo je dané zhora. Ľudia si vyberajú subsidiárnu formu štátu, s reprezentatívnou formou demokracie a s vládnucou elitou, ktorá má maximálny priestor na manévrovanie. Táto elita potom musí ľudí „vzdelávať“. „Stredne veľké organizácie“ (kluby, asociácie, atď.) sú považované za prostriedky, ktorými môže elita jemne kontrolovať, viesť a „vzdelávať“ ľudí.

- Ktokoľvek, kto akceptuje iba individuálny aspekt morálky, bude interakcii medzi ľuďmi prikladať malú alebo žiadnu dôležitosť. Barber (1997) opisuje „libertárny“ model nasledovne: „...sociálne vzťahy rovnako ako v súkromnom sektore, tak aj medzi súkromným sektorom a vládou sú zmluvné vzťahy, do ktorých vstúpili slobodní jednotlivci, bez ohľadu na ich záujmy alebo produkty, v záujme obrany svojej slobody. (...) Koncentráciou na autonómnych, solitárnych, egoistických konzumentov, ktorí sa obklopili pevnosťou práv a vyjdú z nej len ak potrebujú, aby štát niečo spravil, ktorý funguje ako servis (...), liberálny model „občianskej spoločnosti“ môže predstavovať len nevyvinutý typ sociálnych vzťahov, ktoré zostávajú väčšinou povrchné užitočné. Koncept slobody v takomto modeli je preto hyperindividuálny, negatívny a opozičný. Nemôže reagovať na túžbu vytvoriť komunity a solidaritu, ktoré prekonajú moderných ľudí v mobilných, postindustriálnych spoločnostiach.“ V takejto takzvanej „libertarianskej“ pozícii môže človek rýchlo prísť na nápad „tlačidlovej“ demokracie, volenie prostredníctvom médií, atď. Osobné názory členov takejto „atomizovanej“ spoločnosti vedú priamo do rozhodovacieho procesu bez toho, aby boli spoločne prediskutované rôzne uhly pohľadov.

- Barber (1997) obhajuje „silnú demokraciu“: „Z pohľadu silnej demokracie sú občania chápaní ako členovia ´občianskej spoločnosti´, pretože sú aktívni, zodpovední a sú členmi skupín a komunit. (...) Občania (...) chápu, že demokracia je presne tým typom štátu, v ktorom nie politici a úradníci, ale občania využívajú legálne práva na vytvorenie vlastnej slobody, v rámci ktorej sa sloboda vzťahuje na povinnosti a sociálnu zodpovednosť občanov a práva legálnych celkov. V takomto type štátu sú práva a povinnosti dvoma stranami identity občanov, ktoré nepatria štátnym úradníkom ani súkromným konzumentom, ale výhradne občanom.

Ak vezmeme dve strany morálky (individuálna a suprapersonálna) za harmonicky vyrovnané, potom získame demokratický proces kolektívne vytváraného pohľadu, ktorý je nasledovaný individuálnym rozhodovacím procesom. Tu vidíme, ako sa radikálna priama demokracia a radikálny federalizmus navzájom organicky dopĺňajú. Suprapersonálny aspekt morálky funguje prirodzene medzi ľuďmi. V demokratickej spoločnosti nemôže byť uvalený smerom zhora – kráľom, prezidentom alebo intrigami vodcov politickej strany. Objavuje sa v diskusiách a interakciách medzi ľuďmi, ktorí sa nekonfrontujú ako atomizovaný jedinci, ale ktorí sa vytváraním väzieb federatívne organizovali do sociálnej siete. V silnej demokracii sa ľudia navzájom počúvajú, existuje sociálna debata a ľudia menia vlastné názory. Ale koncové rozhodnutie, moment voľby je len osobným rozhodnutím – pretože človek musí, a to v najlepšom svedomí a len jednotlivci majú intelekt a svedomie. Tu sa nachádza individuálny pól morálky a účasti. Iba priama demokracia umožňuje takýto typ individuálneho úsudku. A odvtedy vo federatívnej spoločnosti individuálneho úsudku (vo voľbách) predchádza spoločný proces formovania názorov, individuálne rozhodnutie sa môže povýšiť nad obmedzenia a jednostrannosť izolovaného jednotlivca.

Maslow: fenomenálna teória motivácie

Stále nám zostáva preskúmať, či v procese demokratického rozhodovacieho procesu ľudia berú do ohľadu záujmy spoločnosti. Aké motivy vedú ľudí k ich konaniu vrátane ich politického rozhodovania? Aby sme toto zistili, použijeme významnú teóriu motivácie, ktorú predstavil Abrahám Maslow (Maslow, 1943a).

Podľa Maslowa existuje hierarchia ľudských potrieb a túžob. Pokiaľ nie sú primárne hodnoty naplnené, potom pokračuje ovplyvňovanie motivácie a ďalšie túžby sú ťažko naplniteľné. Maslow rozlišuje dva typy potrieb: základné potreby (takzvané nedostatkové potreby), ktoré sú uspokojené smerom zvonka; a potreba naplnenia a sebarealizácie („meta potreba“), ktorá je uspokojená vnútornou aktivitou. Najprv musia byť naplnené základné potreby a až potom sa stane potreba sebanaplnenia hlavnou motiváciou.

Maslow rozlišuje nasledovné základné potreby:

Fyziologické potreby

Potreba jedla, svetla, atď.: „Pre človeka, ktorý je extrémne a nebezpečne hladný, neexistuje žiadny iný záujem ako jedlo. Sníva o jedle, spomína si na jedlo, myslí na jedlo, túži po jedle, predstavuje si jedlo a chce iba jedlo“ (Maslow, 1943a, strana 374). Pokiaľ tieto potreby nie sú naplnené, tak dominujú ľudskej motivácii, ale akonáhle sa naplnia, objavia sa nové motivácie: „Čo sa stane s motiváciou človeka, ak má kopec jedla a jeho brucho je stále plné? Zrazu sa objavia („vyššie“) potreby a tie dominujú organizmu namiesto fyziologického hladu. A ak sa aj tieto naplnia, tak potom sa objavia ďalšie nové (a stále „vyššie“), a tak ďalej. To je to, čo sa myslí, ak hovoríme, že ľudské potreby sú organizované do hierarchie relatívnej nadvlády“ (Maslow, 1943a, strana 375).

Potreby bezpečia

Fyziologické potreby sa viažu na okamžitú potrebu. Nieкто, kto je súžený hladom a smädом, sa o budúcnosť veľmi nezaujíma. Chce jesť a piť teraz. Akonáhle bola potreba jedla naplnená, príde starosť o budúce zásoby, po nej starosť o garantované zásoby jedla, strechu nad hlavou, ochranu pred zimou a ostatnými nebezpečenstvami. Chceme prežiť a na to potrebujeme bezpečnosť. Fyziologické potreby sa viažu na momentálnu situáciu; potreba bezpečia sa viaže na pokračovanie budúcnosti. Zahŕňa potrebu poriadku a určitej rutiny pre absenciu nepredvídateľných okolností. Podľa Maslowa (1943a) najmä deti potrebujú opakujúce sa vzory vo svojom živote pre pocit bezpečia a istoty.

Začlenenie a potreba lásky (sociálne potreby)

„Ak boli rovnako fyziologické a potreby bezpečia naplnené, potom vystúpia potreby lásky, náklonnosti a sebaúcty (...), človek bude rozhorčený ako nikdy predtým absenciou priateľov, lásky, ženy, detí. Búde túžiť po láskyplných vzťahoch s ľuďmi vo všeobecnosti, po mieste vo svojej skupine a bude sa veľmi intenzívne snažiť, aby dosiahol tento cieľ (Maslow, 1943a, strana 381).“ Dôležitým bodom podľa Maslowa je, že toto sa vzťahuje rovnako na dávanie ako aj prijímanie lásky. Na úrovni priameho vedomia, kde sa nachádza emocionálny život, ľahostajnosť zohráva takú istú rolu, ako hlad na úrovni fyziologického tela. Je zaujímavé podotknúť, že Maslow nepovažuje sexuálne túžby za základné potreby: fyziologické potreby a potreby začlenenia môžu fungovať na rôznych stupňoch.

Sebaúcta (uznanie druhými a sebaúcta)

Tieto potreby sú prirodzene úzko spojené s ostatnými potrebami, ale sú odlišné túžbou po kontinuite. Ľudia potrebujú jedlo, ale aj dlhodobé zabezpečenie zásob jedla (potreba bezpečnosti). Ľudia tiež majú potrebu priamej a náhlejšej náklonnosti (začlenenia a lásky) a širšieho sociálneho začlenenia, čo im zabezpečuje udržanie vzťahov s ostatnými v budúcnosti.

Potreba vedieť a rozumieť

Maslow tvrdí, „Túžba vedieť a rozumieť (...) sú rovnako potrebami osobnosti ako „základné potreby“, ktoré sme už opísali“ (Maslow, 1943a, strana 385). Človek môže vidieť, že snahy o naplnenie túžob môžu pretrvávajúť napriek veľkým nákladom a riziku. Napriek tomu Maslow neobjasňuje, aké miesto zastáva táto potreba v rámci ostatných potrieb. Často vynecháva potrebu vedenia a chápania, keď zhŕňa hierarchiu potrieb. Vo svojom článku z roku 1943 rozsiahlo opisuje vedenie a chápanie ako základné potreby. Napriek tomu neobjasňuje, aké miesto majú v hierarchii ostatných potrieb. Podľa môjho názoru „potreba rozumieť“ musí byť logicky chápaná ako piata základná potreba. Potreba vedieť a chápať sa objaví plnou silou, ak potreba lásky a sociálnej spojitosti je aspoň čiastočne uspokojená. Každý poznatok bude považovaný za prázdny alebo irelevantný, ak nebol získaný na pozadí plného emocionálneho a sociálneho života. Ale potreba vedieť a chápať musí byť stále považovaná za základnú v tom zmysle, že ľudia sa musia otočiť smerom von, aby uspokojili túto túžbu (avšak potreba sebanaplnenia je uspokojená vnútornou aktivitou – viď nižšie). Človek môže tvrdiť, že určitý stupeň vedenia a chápania musí byť získaný predtým, ako sa človek môže sebarealizovať. V tomto zmysle potreba vedenia a chápania stojí na základnejšom stupni hierarchie ako potreba sebarealizácie.

Metapotreba: potreba sebarealizácie

Jedno z Maslowových tvrdení hovorí: každý talent je tiež potrebou, je to vlastne potreba naplnenia tohto talentu. Osoba, ktorá sa vyvinie normálne, sa väčšinou nezastaví pri vyšších základných potrebách ako sú potreba sociálneho uznania a získanie vedomostí. Ak tieto potreby boli patrične uspokojené, potom sa objaví nová potreba, potreba zlepšovať vlastné schopnosti a talent. Táto nová potreba je v základe rozdielna od predošlých piatich potrieb v tom zmysle, že nemôže byť uspokojená z vonkajšieho sveta, ale iba vnútornou iniciatívou. Preto Maslow v tomto kontexte hovorí o „metapotrebe“.

Deliaca čiara medzi metapotrebou a základnými potrebami, ktoré sú uspokojené z vonkajšieho sveta, sa zhoduje s deliacou čiarou medzi vnútornou a vonkajšou motiváciou (viď 3-1 a 3-2). V momente, keď sa metapotreba stane hlavnou motivačnou silou, ľudia sa prejavujú ako zúčastnené tvory. Vzťah k vonkajšiemu svetu je akoby obrátený z vnútra smerom von. Pokiaľ sú základné potreby motiváciou, vonkajší svet existuje ako prostriedok na uspokojenie týchto potrieb. Ak sa metapotreba stane hlavnou motivačnou silou, ľudia sa sami stanú prostriedkami, ktoré naplňajú potreby vonkajšieho sveta. Zatiaľ čo základné potreby vznikajú z toho, čo „ja“ mám (telo a emócie), metapotreby vznikajú zo spojenia, ktoré sa prejavuje ako „ja“.

Potrebu sebarealizácie nemožno potom vidieť ako hedonistickú. Nie je to o egoistickom úniku, ale skôr o potrebe zmyslu, ktorý môže byť nájdený prostredníctvom servisu k „ostatným“. Metapotreba je potreba zmyslu. Na otázku, či má existencia zmysel, nemôže byť odpoveď „áno“ alebo „nie“

na čisto racionálno-intelektuálnej úrovni. Zmysel vznikne službou „ostatným“, kde je táto služba chápaná najmä ako osobná aféra. Politik, umelec, stolár alebo obchodný asistent sú hnaní potrebou seberealizácie a hlboko v srdci vždy objavujú takýto typ služby, ku ktorej sú vedení. Táto sila, ktorá nás vedie k službe „ostatným“, je časťou ľudského charakteru a človek vytvára zmysel svojej existencie v miere, v akej je táto hnacia sila premenená na skutky.

Uspokojenie

Ľudia, ktorí vyrástli v zdravom a harmonickom prostredí, sú uspokojení vo vzťahu k základným potrebám. „Znamená to, že uspokojená osoba nemá viac potrebu úcty, lásky, bezpečnosti, atď. (...) Ak sa zaujímate o to, čo nás motivuje a nie o to, čo nás motivovalo alebo bude motivovať, potom uspokojená potreba už nie je motiváciou. Toto treba zvýrazniť, pretože tento fakt prehliadli alebo oponovali mu všetky teórie o motivácii, ktoré poznám. Úplne zdravý, normálny, šťastný muž nemá sexuálnu potrebu, potrebu hladu, bezpečnosti, lásky, prestíže, sebaúcty okrem výnimočných momentov rýchlo pominuteľného ohrozenia. (...) Zdravý človek je primárne motivovaný potrebou rozvinutia a realizácie svojho potenciálu a kapacity. Ak má človek iné potreby v aktívnom chronickom zmysle, tak je jednoducho nezdravý človek“ (Maslow, 1943a, strany 393-394).

Uspokojenie základnej potreby musí byť preto odlišné od odpovede na potrebu, ktorá vznikne príležitostne. Napríklad, každý človek normálne je pravidelne, kým zásoba jedla nie je problém, hlad nebude konečným motívom. Keď je potreba jedla a pitia pravidelne uspokojovaná, môžeme povedať, že základné potreby sú uspokojené. Potreby nie sú motiváciou, hoci musia byť uspokojené z času na čas. Človek môže povedať, že základné potreby zohrávajú rolu ako odvodené motivácie. Prirodzene bude stále existovať snaha o bezpečie alebo dosiahnutie poznania, ale v podstate sa toto odohráva na pozadí alebo v súvislosti s potrebou naplnenia vlastného potenciálu zaangažovaného jedinca – je to potreba, ktorá je chápaná s hĺbkou a väčšou dôležitosťou.

Podľa Maslowa je množstvo potrieb uspokojených v rannom veku života. Maslow bol očarený faktom, že ako dospelí sú určití ľudia väčšinou motivovaní túžbou po seberealizácii, aj keď ju sprevádzal vážny deficit v oblasti základných potrieb. Zdá sa to byť výnimka v hierarchickom usporiadaní, v ktorom fungujú potreby ako motivácia: „Pravdepodobne dôležitejšie ako všetky tieto výnimky je motivácia, ktorá zahŕňa ideály, vysoký sociálny štandard, vyššie hodnoty a podobne. Ľudia s takýmito hodnotami sa stanú martýrmi; vzdajú sa všetkého pre určitú myšlienku alebo hodnotu. Títo ľudia môžu byť aspoň čiastočne pochopení cez jednoduchý koncept (alebo hypotézu), ktorá sa nazýva „zvýšená tolerancia frustrácie v záujme skorého uspokojenia“. Ľudia, ktorí boli uspokojení v rannom veku, môžu vyvinúť výnimočnú silu odporovať súčasným a aj budúcim potrebám jednoducho preto, lebo majú silný a zdravý charakter, ktorý je výsledkom základného uspokojenia. Takíto „silní“ ľudia bez problémov zvládnu protiargumenty alebo sú v opozícii, vedia plávať proti prúdu verejného názoru a vedia obhájiť pravdu pri veľkom osobnom riziku. Sú to tí, ktorí milovali a boli milovaní a ktorí majú množstvo hlbokých priateľstiev, vydržia nenávisť, odpor a prenasledovanie. (...) Zdá sa pravdepodobné, že najdôležitejšie je uspokojenie v prvých dvoch rokoch života. Znamená to, že ľudia, ktorí boli bezstarostní a silní v prvých rokoch, majú tendenciu ostať bezstarostnými a silnými, ak budú čeliť hocičomu, čo ich ohrozuje“ (Maslow, 1943a, strana 388).

Pri osobe, ktorá sa seberealizuje, sa v Maslowovej pyramíde objaví typ inverzie: v sérii potrieb a motivácií tie, ktoré vystupujú ako posledné, sa stanú primárne. To, čo bolo pôvodne na vrchole pyramídy, sa stane jej základňou. V tomto ohľade existuje „obrátene“ v prechode od základných potrieb na metapotreby (viď 4 – 1).

Dôležitým elementom v Maslowovej teórii motivácie je tvrdenie, že základné potreby môžu byť úplne uspokojené. Tieto potreby nie sú nevyčerpatelné. Logickým východiskom je, že prístup k základným potrebám musí byť z „negatívneho“ smeru, odkedy rozprávame o odstránení deficitov a otravnosti, nie o naplnení ultimatívnych túžob „homo economica“. Potom, keď sú tieto nedostatky odstránené, nasleduje inverzia a metapotreby sa stanú hnacou silou pre naše konanie.

Autoritatívny charakter podľa Maslowa

Podľa Maslowa kľúč k autoritatívnemu charakteru môžeme nájsť v špecifickom pohľade na ľudstvo a svet: „Ako iní psychologicky labilní ľudia, autoritatívna osoba žije vo svete, ktorý môže byť vnímaný ako typ džungle, v ktorom je človek proti iným ľuďom, svet je chápaný ako nebezpečný, ohrozujúci a náročný, v ktorom sú ľudia ponímaní ako sebeckí, zlí a hlúpi. V pokračovaní tejto analógie je džungľa zaludnená zvieratami, ktoré buď jedia alebo sú požraté, ktorých sa treba obávať alebo nenávidieť ich. Vlastná bezpečnosť závisí od vlastnej sily a táto sila pozostáva zo sily dominovať. Ak človek nie je dostatočne silný, jedinou alternatívou je, aby si našiel ochranu. Ak je ochrana dostatočne silná a môže byť našho spolahnutie, potom môže jednotlivec dosiahnuť určitý typ mieru. (...) Ak si raz slabý človek osvojí tento pohľad na svet, v jeho očiach všetko, čo autoritatívna osoba robí, je logické a rozumné. (...) Ak jednotlivec vníma svet ako džungľu, v ktorej sa ľudia správajú ako zvieratá, potom je jeho autoritatívnosť oprávnená v každom jeho podozrení, nepriateľskom postoji a strachu. Ak svet nefunguje ako džungľa a ľudia nie sú krutí, sebeckí a egocentrickí, potom je autoritatívnosť nesprávna“ (Maslow, 1943b, 1973, strana 141). Napriek tomu, Maslow tvrdí, že iba malá časť ľudí (predovšetkým, označený psychopati) sa zhodujú s obrazom človeka, ktorý má autoritatívnu povahu.

Maslow takto opisuje rozdiely medzi „autoritatívnou povahou“ a „demokratickou povahou“:

- Autoritatívna povaha uprednostňuje hierarchiu. „Ľudia sú usporiadaní na vertikálnom rebríčku ako keby boli na rebríku a sú rozdelení na tých, ktorí sú na ňom vyššie umiestnení a ktorí nižšie. Demokratická osoba má namiesto toho tendenciu (v čistom prípade) rešpektovať ostatných ľudí napriek ich odlišnosti namiesto toho, aby ich rozdeľovala na lepších a horších. Toleruje rôzny vkus, ciele a osobnú autonómiu, pokiaľ nimi nie je nikto ohrozený. Ba čo viac, má väčšiu tendenciu mať ľudí rád, než ich nemať rád a veriť, že ľudia sú vo svojej podstate dobrí, nie zlí, ak by dostali šancu“ (Maslow 1943b, 1973, strana 142).
- Autoritatívna osoba má tendenciu zovšeobecňovať „nadradenosť“ a „podradenosť“. Silnejší ľudia sú považovaní za nadradených v každej oblasti. V najkarikovanejšej forme možno tento jav rozpoznať v súvislosti s kultom osobnosti okolo diktátorov ako Mao alebo Kim Ir Sen. Propaganda pomaly premieňa takéto charakterystiky na schopných vodcov alebo výnimočných spisovateľov, umelcov, vedcov a športovcov (ako aj ženy). Tento typ kultu osobnosti využíva tendenciu autoritatívnych ľudí zovšeobecňovať. Demokratickí ľudia

nemajú tendenciu k zovšeobecňovaniu, ale vidia nadržanosť a podradenosť iba v špecifických, funkčných oblastiach a vo vzťahu ku schopnosti riadiť úlohy účinne.

- Autoritatívna osoba predstavuje silnú túžbu po moci (moc je dôležitá na prežitie v džungli). Demokratická osoba hľadá silu namiesto moci.
- Autoritatívna osoba má veľkú tendenciu vidieť ľudí „... ako nástroje, ako prostriedky na ceste k svojmu cieľu, ako pešiakov na šachovnici, ako objekty, ktoré možno vykorisťovať“ (Maslow, 1943b, 1973, strana 145). Nájďme tu ďalší dôvod, prečo bude autoritatívna osoba stáť proti priamej demokracii.

Dôležitým prvkom, ktorý Maslow často spomína, je tendencia autoritatívnych ľudí interpretovať autoritatívnym spôsobom postoje a presvedčenia, ktoré sú vo filozofii džungle diametricky protikladné. Maslow ako príklad uvádza: „...kresťanský ideál (ktorý) bol skorumpovaný a zvrátený do svojho protikladu rôznymi cirkvami a organizovanými skupinami“ (Maslow 1943b, 1973, strana 147).

Vnútoraná motivácia a demokratická povaha

Maslowova „sebarealizujúca“ osoba je tá, ktorej činnosť a pocity bežného života nie sú dominované základnými neuspokojenými potrebami. Sebarealizujúci sa ľudia konajú na základe veľmi silných, osobných vnútorných pocitov: „Tak ako strom potrebuje svetlo, vodu a výživu, tak väčšina ľudí potrebuje lásku, bezpečie a uspokojenie základných potrieb, čo môže prísť len zvonku. Až po uspokojení vonkajších potrieb vznikne skutočný problém ľudského rastu, čiže sebarealizácia“ (Maslow 1950, 1973, strana 188).

Jednou z prekvapujúcich charakteristík, ktoré Maslow zdôrazňuje pri takomto type osoby, je „demokratická štruktúra charakteru“: „Všetky moje subjekty bez výnimky možno považovať za demokratických ľudí v najhlbšom možnom zmysle. (...) Títo ľudia majú jasné, alebo aj povrchné demokratické črty. Môžu byť alebo sú priateľskí voči komukoľvek, kto má vhodný charakter bez ohľadu na triedu, vzdelanie, politickú orientáciu, rasu a farbu. Často sa zdá, že nie sú si vedomí rozdielov, ktoré sú pre priemernú osobu jasné a dôležité. Nemajú len túto jasnú kvalitu, ale ich demokratické presvedčenie ide ešte hlbšie. Napríklad, sú schopné učiť sa od inej osoby, ak sa môžu od nej naučiť niečo nové, pričom nezáleží na tom, aké majú iné črty. V takomto vzťahu sa nesnažia udržať si žiadne vonkajšie „postavenie“ či štatút alebo prestíž veku a podobne. Dalo by sa povedať, že subjekty vlastnia spoločnú kvalitu, ktorá sa nazýva „pokora“ určitého typu. Všetci sú si vedomí vlastnej hodnoty tak, že pokor nemá úlisný, zákerný a vypočítavý typ. Rovnako sú si vedomí, ako málo vedia v porovnaní s tým, čo by mohli vedieť a čo vedia ostatní. Bez pretvárký sú úprimne úctiví a pokorní voči ľuďom, ktorí ich môžu naučiť to, čo nevedia, alebo majú zručnosť, ktorú oni nemajú. (...)

Takíto jednotlivci sú sami elitou a za svojich priateľov si vyberajú tiež len z elity. Existuje však elita charakteru, kapacity a talentu namiesto pôvodu, rasy, krvi, mena, rodiny, veku, mladosti, slávy a moci. Najhlbšia a najnejasnejšia je tendencia prejaviť určité množstvo rešpektu voči akémukoľvek človeku len preto, že je ľudskou bytosťou...“ (Maslow 1950, 1973, strany od 193 po 194).

Maslow preto považuje „sebarealizujúcu osobu“ za dôležité demokratické stvorenie. V porovnaní s tým autoritatívny

charakter je povaha, ktorá vzniká nedostatkom uspokojenia základných potrieb.

Maslowov opis demokratickej a autoritatívnej osobnosti korešponduje s Putmanovým rozdelením na „občianskosť“ a „amorálny familiarizmus“.

Je dôležité podotknúť, že ľudia a spoločnosti predstavujúce obidva typy pretrvávajú a dokonca sa posilňujú. Demokracia a zmysel pre „občianskosť“ vytvára podmienky na väčšiu demokraciu a rozvoj občianskeho zmyslu. Na druhej strane podľa Maslowa autoritatívne osoby zapríčiňujú, že spoločnosť sa stáva menej demokratickou. Transformujú spoločnosť na obraz sociálnej džungle, v ktorú veria a v ktorej majú silnú bezhraničnú výhodu nad slabými.

Aristoteles o šťastí

Demokracia ani ekonomická aktivita nie sú cieľmi sami o sebe. Sú dôležité len potiaľ, pokiaľ slúžia ľudskému šťastiu a ľudskému blahu. Dobrá politika nemusí robiť ľudí šťastnými, ale povinnosťou politiky je odstrániť sociálne bariéry na ceste ku šťastiu. Čo je však šťastie?

Aristoteles sformuloval jednu z najstarších definícií vo svojej knihe *Ethica Nicomachea*. *Ethica Nicomachea* je jeho najzrelšie dielo z oblasti etiky a jeho prvá kniha je venovaná otázke šťastia. Aristoteles začína priamym pozorovaním, že ľudia uskutočňujú množstvo činností s rôznymi cieľmi. Napríklad lekári zameriavajú liečenie na vyliečenie; sedlár sa zameriava na výrobu sedla, atď. Priame ciele sú naopak podriadené iným, širším a vyšším cieľom. Sedlár vyrába sedlo s rovnakým zámerom, na aký kováč podkúva koňa: špecificky, aby umožnil jazdenie na koni. Prečo však ľudia túžia po jazde na koni? Aristoteles sa sám seba opýtal: Existuje vyšší, ultimatívny cieľ za týmito prechodnými cieľmi? Existuje niečo, po čom túžime jednoducho preto, že vo svojej podstate je to dobré? Pre Aristotela bolo ultimatívnym cieľom šťastie. Napríklad peniaze a bohatstvo nie sú žiadané pre svoju podstatu, ale preto, že sú považované za prostriedok, ktorý prinesie šťastie. Šťastie je na druhej strane cieľ, ktorý nepotrebuje širšie vysvetlenie.

Z čoho pozostáva šťastie? aby to objavil, Aristoteles skúma to, čo nás ľudí odlišuje od zvierat alebo rastlín. Šťastie môžeme nájsť u tých, ktorí sú v harmónii so skutočnou podstatou ľudskej bytosti a ktorí preto nepotrebujú žiadne iné opodstatnenie. A pretože ľudia sú vo svojej podstate sociálnymi a morálnymi tvormi, Aristoteles prichádza na definíciu šťastia ako: „... určitú aktivitu ducha v harmónii so cnosťou.“ V hlbšom zmysle cnostné činy, ktoré sú ultimatívne typom pripravenosti pomôcť druhým, sú samy o sebe uspokojivé. Naše skutočné spojenie a angažovanosť s „ostatnými“ je naším šťastím. Aristotelov pohľad sa zhoduje s Maslowovou teóriou metapotrieb: šťastie naplneného človeka (v Maslowovej terminológii: „uspokojeného“ človeka) pozostáva z pripravenosti pomôcť (Aristotelova „cnosť“).

Napriek tomu Aristoteles tiež vedel, že ľudia majú rôzne názory, napríklad, že tá istá osoba môže mať rôzne názory v rôznych situáciách. Aristoteles si bol plne vedomý dôležitosti toho, čo Maslow nazýva „základnými potrebami“: „Zatiaľ (...) [šťastie] potrebuje tiež vonkajšie tovary; je nemožné alebo neľahké robiť cnostné činy bez úvodného vybavenia. V mnohých činoch využívame priateľov, bohatstvo a politickú moc ako inštrumenty – existuje pár vecí, ktorých nedostatok ubera šťastiu lesk, ako napríklad dobré narodenie, poslušné deti,

krása. Pre človeka, ktorý je škaredý, chorlavý alebo opustený a bezdetný je málo pravdepodobné, aby bol šťastný a človek by pravdepodobne bol menej šťastný, keby mal veľmi zlé deti a zlých priateľov, alebo by stratil dobré deti, dobrých priateľov. (...) potom šťastie potrebuje na dodatok určitý typ prosperity, čo niektorí považujú bohatstvo za dobré, iní za cnosť.“

Aristotelov koncept môže byť preformulovaný do Maslowovej terminológie takto: Pokiaľ nie sú uspokojené základné potreby, potom potešenie prameniace z uspokojenia týchto potrieb môže byť náhradou za skutočné šťastie, ktoré vzniká uspokojením metapotrieb, čiže z túžby po spojení.

Aristoteles neverí, že šťastie vzniká uspokojením základných potrieb. Adekvátne uspokojenie základných potrieb je síce dôležité, no nie je dostatočným predpokladom pre šťastie. Ľudia majú tiež metapotrebu cnostného správania a túžia po „dobro“. Znamená to, že na normálnej sociálnej úrovni potrebujú ľudia demokraciu, pretože sa musia snažiť o to, „čo je v nich dobré“ tiež v tejto oblasti života (viď. 4-2). Frank (1997) má pravdu pri pozorovaní, že väčšina ľudí by radšej bola nespokojným Sokratom, ako úplne nasýteným prasatom. Prasa nepozná šťastie, pretože sa nesnaží o „dobro“; ale pozná pôžitok nasýtenia. V roku 1954 Olds a Milner objavili, že stimulácia určitých častí mozgovej kôry potkanov spôsobuje im intenzívny pocit uspokojenia. Potkany by stratili záujem o čokoľvek iné, ak by mohli vytvoriť tento typ stimulu pre seba. Ng (1997) navrhuje, že by sme mohli spraviť podstatný krok vpred realizáciou „šťastia pre všetkých“ poskytnutý ľudom pomocou techniky stálej stimulácie mozgovej kôry. Takáto masová produkcia „šťastia“ by bola environmentálna a nebola nákladná. Existuje len jeden problém: ľudské šťastie má málo spoločné s takýmto garantovaným uspokojením, o čom by nás väčšina reklamy presvedčila. Šťastie nie je to isté ako radosť. Byť šťastný znamená byť tvorivý a nápomocný. Otázky Franka a Ng jasne ukazujú, že Aristoteles má pravdu vo svojom koncepte šťastia, nehľadiac na to, ako idealistické a utopické sa jeho tvrdenie môže zdať na prvý pohľad.

Pravdepodobne existujú dva dôvody, prečo nie sú Aristotelove názory o šťastí (viac o tom nižšie v texte) všeobecne rozšírené. Na druhej strane zlyhanie uspokojenia základných potrieb vedie k fixácií uspokojovania takýchto potrieb, čo znamená, že inverzia uspokojovania metapotrieb nevznikne. Snaha o uspokojenie sa tak stane náhradou za snahu o šťastie. Na druhej strane existuje realita zla. Maslow hovorí o „Jonášovom komplexe“: Zámerné lipnutie na základných potrebách a vedomé zahnanie metapotrieb ako motivácie k činu bolo preňho kľúčom k zlému správaniu sa ľudí. Aristoteles tiež vedel o zle: „... v ľuďoch existuje ďalší element, ktorý protirečí racionálnemu princípu: ak sa snažíme pohnúť doprava a namiesto toho sa otočíme doľava, tak je to aj s dušou; impulzy nespokojných ľudí sa pohybujú opačnými smermi. Vidíme, že ak sa telo pohybuje jedným smerom, duša opačným. Bezpochyby musíme tiež predpokladať, že v duši existuje niečo proti racionálnemu princípu, čo mu odoláva a oponuje.“

V skutočnosti zlo žiada od politikov odvahu. Vyjadrenie „politická odvaha“ väčšinou hovorí o situácii, v ktorej boli zavedené „nepopulárne opatrenia“ proti vôli ľudu. To však nie je odvaha, ale nedemokratické zneužívanie moci, zbabelosť vyhýbať sa myšlienke, o ktorej si myslíme, že je zlá. Takéto myšlienky môžu byť porazené v otvorenej demokratickej debate, v zápase myšlienok. Tí, ktorí sa vyhýbajú takejto súťaži a na miesto toho zabezpečujú svoje víťazstvo silou, budú mať dlhodobý úspech iba za podpory posilnenia zlomyseľných síl v spoločnosti. V politickej kultúre, v ktorej je akceptované po-

užitie moci nad druhým jedincom, je prirodzeným biotopom zla. Skutočná politická odvaha nepozostáva z myšlienok, o ktorých si myslíme, že sú zlé alebo škodlivé za pomoci sily, ale z otvorených súťaží myšlienok. Ľudia, ktorí majú skutočnú politickú odvahu, naučia sa rozoznávať zlo, ale nedovolia, aby ním boli zastrašení. Prejavením odporu proti zlu sa politická odvaha snaží o spoločnosť, v ktorej existuje ľudská túžba po silnej demokracii a naplnení skutočnej zaangažovanosti.

Demokracia a šťastie

O šťastí je veľa štúdií. Frey a Stutzer (2002) poskytujú prehľad najvýznamnejších pozorovaní.

Šťastie môže byť merané v tom zmysle, že sa môžeme ľudí pýtať, či sú šťastní. Otázky ľuďom, aby ohodnotili svoj pocit šťastia na rebríčku od „úplne nešťastného“ po „kompletne šťastného“, produkujú na základe ich odpovedí nápomocné a stále výsledky. Ľudia, ktorí sa považujú za šťastnejších ako priemer, sú inými ľuďmi označení za šťastnejších. Viac sa usmievajú, sú zdravší, majú menej dní mimo prácu, jednoduchšie nadväzujú sociálne kontakty, atď. (Frey a Stutzer, 2002, strana 33). Existuje mnoho rôznych faktorov, ktoré majú vplyv na šťastie.

Absolútne bohatstvo neovplyvňuje šťastie, ak bolo dosiahnuté určité minimum umožňujúce uspokojenie primárnych hodnôt. Napríklad v Japonsku sa čistý príjem na osobu v druhej polovici dvadsiateho storočia zväčšil 6-násobne, ale to neovplyvnilo priemerný pocit šťastia v Japonsku. Na druhej strane relatívne bohatstvo má vplyv na pocit šťastia. Ľudia, ktorí sú chudobnejší ako ich susedia, budú vo všeobecnosti menej šťastní. Vo všeobecnosti sú ženy šťastnejšie ako muži, zosobášení ľudia sú šťastnejší ako nezosobášení, ľudia, ktorí veria v Boha, sú o trochu viac šťastnejší ako neveriaci, ľudia, ktorí často pozerajú televíziu, sú vo všeobecnosti nešťastnejší ako občasní pozorovatelia, obyvatelia bohatších krajín sú šťastnejší ako obyvatelia chudobnejších krajín.

Nezamestnanosť vzbudzuje značnú stratu šťastia. Na rebríčku od 1 (úplne nespokojný) po 4 (úplne spokojný) nezamestnanosť spôsobuje priemerný pokles o 0,33 (bodov). Toto je pokles v pocite šťastia spôsobený len nezamestnanosťou, čiže po prispôbení sa rôznym faktorom, ako napríklad stratu príjmu (Frey a Stutzer 2002, strana 97). Tento účinok môžeme pochopiť vo svetle teórií Maslowa a Aristotela. Práca je dôležitou možnosťou na sebarealizáciu pre mnoho ľudí. Aristotelovými slovami poskytuje možnosť na praktizovanie cnostného správania. Potvrdili to aj iné štúdie, ktoré indikujú, že ľudia, ktorí sú vlastnými zamestnávateľmi, sú šťastnejší ako ľudia, ktorí pracujú pre zamestnávateľa a majú málo kontroly nad okolnosťami v ich práci. Pociť šťastie človeka neovplyvňuje len vlastná nezamestnanosť ale aj nezamestnanosť druhých ľudí: „...percentuálny nárast v miere nezamestnanosti z 9 na 10 % zníži úroveň spokojnosti v živote o 0,028 bodov na štvorbodovom rebríčku“ (Frey a Stutzer, 2002, strana 101).

Sú občania vo všeobecnosti šťastnejší, ak majú možnosť priamo rozhodovať prostredníctvom referenda? Komparatívna štúdia 26 švajčiarskych kantonov, ktoré poskytujú rôznu úroveň účasti pre občanov v legislatíve, dáva na túto otázku odpoveď. Frey a Stutzer zredukovali rozsah, na ktorom je možné priame demokratické rozhodovanie do hodnoty od 1 (nedemokratické) po 6 (veľmi demokratické). Kanton Bazilej-

vidiek (prevládajúca vidiecka oblasť okolo mesta Bazilej) mal najväčšie ohodnotenie (5,69) a kantón Ženeva mal najnižšie ohodnotenie (1,75). Okrem rôznych faktorov, ktoré opisujú demografické a ekonomické rozdiely medzi kantónmi, Frey a Stutzer použili ďalšiu mierku s desiatimi stupňami, ktoré určujú mieru samosprávy v každom kantóne.

Výsledky ukazujú, že občania vo viac demokratických regiónoch sú výraznejšie šťastnejší vo všeobecnosti. Jednobodový nárast na rebríčku od 1 po 6 korešponduje s nárastom pocitu šťastia o 0,11 bodu, ktorý sa zhoduje s účinkom prestupu z najnižšej príjmovej kategórie (pod 2000 švajčiarskych frankov mesačne) na vyššiu príjmovú kategóriu (od 2000 po 3000 švajčiarskych frankov mesačne).

Väčšia samospráva vedie k nárastu šťastia. Na priek tomu Frey a Stutzer objavili, že dva parametre nie sú od seba závislé: zdá sa, že v kantónoch s vyššou priamou demokraciou, sa zväčšila samospráva. Toto sa zhoduje s celkovým zistením, že politici majú tendenciu sa snažiť o slabšiu lokálnu autonómiu a väčšiu centralizáciu, avšak občania sa snažia o väčšiu lokálnu autonómiu.

Nárast pocitu šťastia má všeobecný charakter: „Pozitívny účinok priamej demokracie na šťastie sa vzťahuje na všetky príjmové kategórie, nevzťahuje sa teda na jednu špecifickú (...) Výhody sú distribuované rovnako medzi všetkými triedami.“ (Frey a Stutzer, strany 145 a 149).

Dostupnosť referenda ako občianskej iniciatívy môže viesť k väčšiemu šťastiu dvoma spôsobmi. Na jednej strane priamy rozhodovací proces môže viesť k opatreniam a zákonom, ktoré lepšie reflektujú prania občanov (výsledková prospeš-

nosť). Na druhej strane možnosť účasti sama o sebe môže byť zdrojom šťastia. V druhom prípade je táto výhoda známa ako „procedurálna užitočnosť“ (výhoda je výsledkom procedúry rozhodovacieho procesu). Účinok týchto dvoch komponentov bolo možné zmerať oddelene, pozorovaním šťastia cudzincov, ktorí žijú v rôznych kantónoch. Pokiaľ nedostanú švajčiarske občianstvo, nemôžu voliť v referendách a nemajú osov z „procedurálnej prospešnosti“; ale musia žiť s účinkami viac alebo menej efektívnej administratívy. Výskum ukázal, že nešvajčiarski občania sú šťastnejší vo väčšmi demokratických kantónoch a ich počet bol omnoho výraznejší ako u švajčiarskych občanov. Porovnanie účinkov rovnako u švajčiarskych a nešvajčiarskych občanov vedie k záveru, že najväčší rozsah nárastu šťastia je z možnosti účasti na rozhodovacom procese. Fakt, že dosiahnuté rozhodnutia sú v súlade so želaním občanov produkuje skutočnú výhodu, ktorá však nie je až taká veľká ako procedurálna prospešnosť: „... dve tretiny pozitívneho účinku rozšírených práv účasti na priamej demokracii sa dosahuje vďaka procedurálnej prospešnosti. (...) Pozitívny účinok z práv účasti je trojnásobne väčší pre občanov ako pre cudzincov – podstatná časť nárastu blahobytu z priaznivého politického procesu pramení z procedurálnej prospešnosti“ (Frey a Stutzer, 2002, strany 161 po 162, a 167).

Nemalo by byť prekvapením, že demokracia sama o sebe funguje ako predpoklad šťastia. To sa očakáva vo svetle Maslowovej teórie. Napokon, ľudia nežijú len pre chlieb. Majú tiež metapotrebu brať svoj osud do vlastných rúk v solidarite s ostatnými ľuďmi a byť schopní hrať vlastnú rolu pri formovaní spoločnosti ako individuálni morálni jedinci. V Aristotelovej terminológii: ľudia potrebujú demokraciu na to, aby sa cnostne správali aj na sociálnej úrovni, a tak našli šťastie.

4-1: Nie iba chlebom

Ako môže Maslowova potreba seberealizácie viesť správne človeka, ilustruje nasledovná anekdota (zverejnená v novinách Süddeutsche Zeitung v južnom Nemecku 22. januára 1997; vid' Schuster a ostatní, 1997, strana 581): Manuel Lubian, mexický vodič taxíka, vrátil sumu 44 000 eur cestujúcemu, ktorý ju nechal v taxíku. Lubian strávil dva dni chodením po hoteloch hlavného mesta Mexika, aby našiel majiteľa tašky, ktorá obsahovala hotovosť, šperky a dôležité dokumenty. Odmietol odmenu, ktorú mu ponúkol bolívijský senátor: „Myslím, že ak by som zobral túto odmenu, stratil by som to krásno, čo mám v sebe.“

Kohn (1990) cituje dva prípady zásahov ľudí, ktorí zachránili životy. Muž, ktorý skočil na kolaje v Newyorskom metre aby zachránil dieťa pred prichádzajúcim vlakom, povedal reportérovi: „Umrlel by som vo vnútri, ak by som hneď nekonal. Považoval by som sám seba za nehodného.“ V druhom prípade muž, ktorý skočil do rieky Potomac, aby zachránil vodiča ponárajúceho sa auta povedal: „Nemohol som sa pozerať na toho človeka ako sa topí. Myslím, že som skočil do tej vody v sebaobrane. Nebol by som schopný žiť sám so sebou, ak by sa utopil a ja by som neurobil nič na jeho záchranu“ (strana 243).

Tieto vysvetlenia poukazujú intenzívne prežitú vnútornú potrebu o pomoc druhému človeku. Výnimočnosť Maslowovej metapotreby bola už spomenutá v Novom testamente:

„Človek nežije len chlebom, ale každým slovom, ktoré vychádza z úst Božích“ (Matúš 4:4). Ľudia skutočne žijú odpovedaním na toto volanie a ak ho ignorujú, tak „umrú vo vnútri“.

Oliner a Oliner (1988) spovedali 406 ľudí („záchrancov“), ktorí pomáhali židom pri úkryte počas okupácie nacistami v druhej svetovej vojne, tiež aj kontrolnú skupinu 126 ľudí, ktorí sa nezúčastnili na takýchto aktivitách. Vo väčšine prípadov trvalo obdobie skrývania niekoľko rokov. Štúdia Olinerovcov, že záchrancovia majú jednu špeciálnu vlastnosť, hovoria: nemajú žiadne problémy vytvárať priateľstvá s ľuďmi mimo vlastné kruhy („rozsiahle priateľstvá“). „Čo rozlišovalo záchrancov nebol ich nedostatok vlastného záujmu, vonkajšie uznanie, ale ich schopnosť rozsiahlych priateľstiev – ich silnejší zmysel prepojenosti s ostatnými a ich pocit zodpovednosti pre blaho druhých, zahrňujúc ľudí mimo ich rodinný kruh alebo miestne kruhy“ (strana 243).

Štúdia Olinerovcov viedla k záveru, že táto „rozsiahla osobnosť“ sa vyvinula len v určitých rodinných kruhoch, ktoré opisujú nasledovne: „Rodičovská výchova má tendenciu k miernosti; deti to často ani nezbadajú. Zahŕňa veľké množstvo zdôvodňovaní, ako napríklad – prečo je určité správanie nevhodné, často s referenciou na dôsledky u iných ľudí. Fyzické tresty sú zriedkavé, ak sa to príhodí, tak iba ako jednorazová záležitosť a nie rutina. K bezdôvodnému trestaniu, ktoré je uvoľnením agresie rodiča, ale ktoré nesúvisí so správaním sa dieťaťa, takmer nedôjde. Rodičia sústavné kladú vysoké štán-

dardy na deti týkajúce sa starosti o druhých. Implicitne a explicitne oznamujú povinnosť pomáhať ostatným, a to v duchu štedrosti, bez záujmu o odmenu alebo reciprocitu. Rodičia sú vzormi takýchto vzťahov v rámci rodiny a susedstva. Pretože sa od nich očakáva, že sa budú starať o ostatných a zároveň je postarané o nich, povzbudzujú deti, aby rozvinuli kvality spojené so starostlivosťou. Spoľahlivosť, zodpovednosť a sebadôvera sú ocenené, pretože umožňujú starosť o seba tak ako aj o druhých. Omyly sú považované za súčasť učenia, s predpokladom následného zlepšenia namiesto toho, aby boli považované za nedostatky charakteru, intelektu alebo schopností. Na základe takejto benevolentnej skúsenosti sa deti naučia dôverovať ľuďom okolo seba. Bezpečne vychované v rodinných vzťahoch riskujú nadväzovanie intímnych kontaktov s vonkajším svetom“ (strany 249 a 250).

Pôvod protikladného typu („obmedzená osobnosť“) je podľa Olinerovcov väčšinou charakterizovaná slabými rodinnými vzťahmi, častými telesnými trestami (často neopodstatnenými), rodinné hodnoty sú viazané na konvencie, kontaktov s ľuďmi mimo rodiny je málo a často sú posudzované podľa stereotypov.

Hoci žiadna otázka nemala určité spojenie, rozdelenie do „extenzívnych“ a „obmedzených“ osobností so 70-percentnou presnosťou vyprodukovalo určenie, či daná osoba bola záchrancom počas prenasledovania židov. Použitím Maslowovej terminológie môže človek povedať: nedostatok uspokojenia základných potrieb v rannom veku produkuje autoritatívne charakterové črty, ktoré vedú k správaniu produkujúcemu tie isté charakterové črty u ďalšej generácie. Znovu nachádzame Putmanom opísaný kontrast medzi „občianskosťou“ a „amorálnym familiarizmom“. Rovnako občianskosť ako aj amorálny familiarizmus majú tendenciu pretrvávajúť z generácie na generáciu. Či „to, čo je vo mne krásne“ (Manuel Lubian) bude možné prejavovať, závisí od sociálneho kapitálu spoločnosti, v ktorej človek vyrastal.

4-2: Priama demokracia, blaho a sociálny kapitál

Jedna z krajín, v ktorej je možné študovať následky priamej demokracie na sociálny kapitál, je Švajčiarsko. Rozsah a forma priamej demokracie sa rozlišujú – niekedy markantne od kantónu ku kantónu. Niektoré z 26 kantónov majú dobre rozvinutý systém priamej demokracie, zatiaľ čo ostatné majú administratívu, ktorá má omnoho bližšie k reprezentatívnej forme s omnoho menšími možnosťami na participáciu.

Frey (1997 b) pozoroval viac kantónov aby zistil, či existuje spojenie medzi systémom demokracie a postojom občanov k daniam. V kantónoch, v ktorých majú občania rozšírenejšie práva na participáciu v rozhodovacom procese, bol ročný príjem na daňového poplatníka o 1 600 švajčiarskych frankov (okolo 1 000 euro) nižší, ako priemer u väčšiny z 26 kantónov; v kantónoch so slabšou priamou demokraciou bol príjem o 1 500 švajčiarskych frankov vyšší (okolo 900 euro) ako celkový priemer. Rozdiel medzi týmito dvoma kantónmi dosiahol na daňového poplatníka 1 900 euro. Na hraničnej miere zdaňovania 30 až 35 % ukazovali čísla rozdiel 625 euro na daňového poplatníka. Vo Veľkej Británii, ktorá má 35 miliónov daňových poplatníkov, by tieto fakty predstavovali 21,9 biliónov euro za rok.

Frey skúmal, či iné faktory, ako napríklad úroveň pokút alebo rozdiely v priemernom bohatstve medzi kantónmi môžu vysvetliť tento výsledok. Tieto faktory však nezohrávali žiadnu rolu. Existuje vysoká pravdepodobnosť, že rozdiely v úrovni daňových únikov môžu byť pripisované faktu, že daňoví poplatníci v kantónoch s vysoko vyvinutou tradíciou priamej demokracie sú schopní silného pocitu sociálnej solidarity a veľkého pocitu zodpovednosti za riadenie.

Švajčiarske pozorovania sú potvrdené nálezmi Aberova (2000) v brazílskom meste Porto Alegre, kde v roku 1989 zaviedli systém priamej demokracie a sami obyvatelia pripravili ročný rozpočet (viď 2-1). Zavedenie participatívneho systému viedlo k významnému nárastu efektívnosti. Zatiaľ čo v predchádzajúcich rokoch bolo vybudovaných maximálne 17 kilometrov kanalizácie ročne, toto číslo vzrástlo v období rokov od 1989 do 1996 na 46 kilometrov. V predchádzajúcich troch rokoch pred zavedením priamej demokracie vybudovali ročne približne 4 kilometre ciest. Potom sa toto číslo zmenilo na 20 kilometrov a čo viac, tieto cesty boli omnoho kvalitnejšie. Podľa Aberova participatívny proces vedie ku „kultúre kladúcej otázky“. Účastníci na stretnutiach o rozpočte kladú otázky týkajúce sa faktov a čísel, tvrdení a rozhodnutí predstaviteľov. Tí musia poskytnúť odpovede, čoho sú väčšinou aj schopní, ale sústavné verejné vysvetľovanie svojich rozhodnutí presvedčilo administratívu prijať opatrenia, ktoré budú skutočne zdôvodňovať. Prehľadnosť a zodpovednosť sa podstatne zlepšia z verejnej stránky. Už nebolo možné, aby sa peniaze len tak stratili, zmluvy už neboli nadhodnocované a na sľuby sa už tak ľahko nezabúdalo. Pred zavedením „Orcemento participativo“ existovali úzke spojenia medzi stavebnými firmami a miestnymi politikmi: boli ponúknuté výhodné kontrakty výmenou za podporu vo volebných kampaniach. Keď prišla k moci „Partido dos Trabalhadores“ (PT, Strana práce), stavebné firmy bojkotovali verejnú administratívu: vytvorili kartel a odmietli zverejniť ceny za verejné práce. Neskôr sa kartel zrútil a podniky objavili, že už nemusia platiť úplatky, aby dostali kontrakt. Zaujímavým úkazom bol nárast príjmu, ktorý mohlo mesto využívať od roku 1992 vďaka poklesu daňových únikov. Ľudia boli omnoho ústretovejší platiť dane. Aberovci videli na to dve odôvodnenia: na jednej strane daňový poplatník videli, že ich peniaze sú efektívne investované do vecí, ktoré boli v skutočnosti potrebné, na druhej strane čím viac rástla popularita PT, tým viac strácali neplatiči nádej, že sa nové vedenie ujme moci a udelí im daňovú amnestiu.

4-3: Naivný cynizmus

Naivný cynizmus je v priamej demokracii dôležitým pojmom. Naivný cynik verí, že druhí ľudia sa snažia vziať si pre seba čo najväčší prospech a posunúť zodpovednosť za negatívne veci v čo najväčšej miere na iných.

Naozaj výskum ukazuje, že ľudia nemajú veľmi jasné vedomie o svojom príspevku do pozitívnych a negatívnych výsledkov. Existuje klasická štúdia Rossa a Sicoly (1979) o prisúdení zodpovednosti manželských párov. Môžete sa napríklad obidvoch partnerov opýtať, aký je ich podiel na úlohe chodiť von so psom. Manžel a žena môžu odpovedať trebárs v pomere 70 a 30%. Odpoveď je nepresná, pretože sumár percent musí byť, prirodzene, rovných 100 %. Takmer vždy je však suma dvoch odpovedí viac než 100 %.

Môžeme si predstaviť, že je to dôvodu, že obidvaja partneri chcú zväčšiť svoju zásluhu, ale nie je to presné. Sumár odhadovaného príspevku na negatívne činy tiež obvykle presiahne 100 %. Viac pravdepodobné vysvetlenie je, že ľudia si lepšie pamätajú svoje pôsobenie než pôsobenie iných. Ich vlastné príspevanie – pozitívne alebo negatívne – sa zdá byť relatívne väčšie, ako skutočný podiel na tom, čo bolo dosiahnuté celkovo.

Iná otázka je, ako ľudia vysvetľujú tento jav. Nebezpečenstvo, ktoré sa tu ukrýva je v tom, že to vysvetľujeme inklináciou inej osoby k nadhodnoteniu jej pozitívneho prínosu, než je jej príklon k neoprávnenému zisku v prospech seba. Táto interpretácia sa nazýva „naivný cynizmus“.

Štúdium javu ako je naivný cynizmus je veľmi významný pre priamu demokraciu, pretože oponenti radikálnej demokracie vo všeobecnosti odkazujú na uvedené egocentrické správanie sa väčšiny ľudí ako odôvodnenie odmietnutia práva na samostatné rozhodovanie. Množstvo nových štúdií (prediskutovaných Krugerom a Gilovichom, 1999) identifikujú tento jav naivného cynizmu oveľa jasnejšie.

Úvodná štúdia posudzuje pričlenenie pozitívnych a negatívnych aktivít manželských párov. Obidvom partnerom bolo umožnené odhadnúť svoj vlastný príspevok a príspevok jeho partnera do desiatich aktivít – päť pozitívnych a päť negatívnych. Pozitívne aktivity boli napríklad „úspora energie v dome, čiže vypínanie nepotrebného svetla“, alebo „vyriešenie konfliktov medzi nimi“. Na druhej strane „pokazenie domácich vecí“, alebo „spôsobenie problému medzi nimi“ boli typické negatívne činnosti.

Obidvom partnerom bolo potom povolené predpovedať, čo asi by jeho partner povedal o jeho/jej príspevaní. Výsledok – v súlade s predošlým výskumom – bol ten, že ich vlastné príspevania boli systematicky nadhodnotené. Pre pozitívne činnosti bolo nadhodnotenie v priemere o 5.2 % a pre negatívne činnosti o 3.8 %.

Viac významné však bolo, ako každý partner odhadoval hodnotenia toho druhého. Partneri odhadovali navzájom, že ten druhý si nadhodnotí pozitívne príspevania a podhodnotí negatívne. V priemere odhady úrovne nadhodnotenia pozitívneho príspevania boli o 9.7 % vyššie než bola skutočnosť a záporné príspevania boli o 16.1 % nižšie.

Ľudia sa nesprávajú egoisticky, avšak majú ideologický obraz toho druhého ako egoistická bytosť (pozri výskum k tomu od Millera a Ratnera, 1998, o ktorom bola diskusia v 3. kapitole). V tejto súvislosti je tiež zaujímavý nedávny prieskum týchto autorov, z ktorého vyplýva, že v pároch, ktoré sú spokojnejšie so svojim vzťahom, partneri zvyknú hodnotiť jeden druhého menej egoisticky.

Kruger a Gilovich vykonali tento prieskum nie iba s pármami, ale v rade iných situácií. Výsledok bol zakaždým ten istý, ale jeden výrazný rozdiel sa objavil. V situáciách, kde ľudia aktívne spolupracovali na dosiahnutí toho istého cieľa zdá sa, že nielen nepreháňali svoje zásluhy, ale tiež to neočakávali od druhých ľudí. V konkurenčných situáciách je na druhej strane silná inklinácia podozrievať súpera, že sa nadhodnocuje. Obidve situácie môžu byť i v kombinácii. Kruger a Gilovich skúmali napríklad hráčov „vogelpik“, ktorí hrajú v tímoch o dvoch proti dvom („vogelpik“ je formou hry so šípkami). Vyšlo, že hráči, ktorí boli v tom istom tíme, nielenže mali tendenciu nadhodnotiť svoje vlastné zásluhy alebo podhodnotiť chyby, ale tiež presne vedeli správne predpovedať hodnotenie svojho spoluhráča, nepodozrievajúcu ho z egoistických záujmov. Hráči zo súperiaceho tímu boli na druhej strane podozrievaní z preháňania svojich zásluh v priemere o 24.8 %.

Tieto výsledky výskumu sú dôležité pre otázku priamej demokracie z dvoch príčin.

Po prvé, opäť ilustrujú, že ľudia väčšinou inklinujú prisúdiť nižšie morálne vlastnosti druhému než sami sebe. Preto je tu nezaslúžená vzájomná nedôvera, ktorú oponenti priamej demokracie využívajú na obranu súčasného povýšeneckého systému.

Po druhé, tento výskum tiež ukázal, že vzájomná nedôvera je prekonaná spoločnými aktivitami. V tomto bode sa logické prepojenie následne objavuje vo výskumoch Krugera, Giloviča a Freya týkajúcich sa vplyvu priamej demokracie na daňové podvody spomenuté v prílohe 4-2. Aktívna demokracia sa mení na spoločnú aktivitu občanov pri tvorbe spoločnosti. Táto činnosť umožňuje občanom navzájom sa pozorovať oveľa bližšie a lepšie sa hodnotiť navzájom a vzájomná nedôvera tak odchádza. Skôr nedemokratická a konkurenčne orientovaná spoločnosť akú v súčasnosti poznáme, je na druhej strane živnou pôdou pre vzájomnú nedôveru.